

УГОРСЬКИЙ РЕВІЗІОНІЗМ ПРОТИ ЧЕХОСЛОВАЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ І ЗАКАРПАТТЯ (20-30 - ТІ РОКИ ХХ СТ.)

The authors of the article argue that during the entire interwar period Hungarian revisionism was active, and it set itself the task of dismembering the sovereign Czech-Slovak republic and prepare the conditions for the occupation of Transcarpathia – an integral part of it. The article is based exclusively on the archival materials that are introduced to the scientific circulation by the authors of the article for the first time.

Архівні документи переконливо свідчать, що історична доля Закарпаття упродовж 20–30-х років постійно перебувала в полі зору уряду України, але не меншу увагу цій проблемі приділяла Угорщина та й інші сусідні держави. Протягом всього міжвоєнного періоду на території нашого краю і поза його межами активно діяла угорська іредента, яка прагнула повернути споконвічну українську землю в лоно святостефанської корони.

Як відомо, згідно з Сен-Жерменським мирним договором, Закарпаття було включено до складу Чехословаччини, що явно не влаштовувало угорський уряд і політичні партії країни. Вони будь-якою ціною домагалися включення Закарпаття до складу Угорщини. Ще 5 серпня 1919 р. Угро-руська партія Угорщини прийняла меморандум до Антанти з приводу цього питання. В ньому читаємо: «... Русинський вопрос найліпше так можно би допорядіти... як уже ош тисячу роков руснаки все готові билі ід уграм прістаті, так у сем ділі й тепер ізповнят свою волю» [1]. Меморандум підписали М.Куткафалві-Кутка, І.Продан, В.Балог, Й.Іллеш-Ілляшевич, І.Данилович, С.Дзупан, всього близько сто чоловік. Цей меморандум не вплинув, як і ряд інших, на рішення Паризької конференції, але з цього часу угорські агенти розгорнули активну діяльність в Закарпатті. Начальник Громадянського Управління Підкарпатської Русі І.Брейха 10 січня 1920 р. повідомляв Громадянське Управління в Мукачеві, що «становище в Берегові прийняло в результаті безупинної угорсько-монархістської агітації такий характер, що різні залякувальні міри стали неможливими» [2].

17 березня 1920 р. газета «Кашшаї Мункаш» помістила на своїх шпальтах повідомлення про посилення терору в містах Мукачеві та Берегові. Вона констатувала, що політику терору підтримувала Угорська християнсько-соціалістична партія, яка активно діяла, перш за все, в Мукачеві, Берегові та Ужгороді [3]. Ця партія симпатизує з регентом Горті і добре усвідомлює, що вона представляє угорську іреденту» [4]. Починаючи з 1920 р. угорська агентура починає створювати на території Закарпаття свої організації, підривні терористичні загони, які повинні були дестабілізувати внутрішньополітичну ситуацію в Чехословаччині загалом. 17 червня 1920 р. начальник поліцейського відділу Громадянського Управління Підкарпатської Русі видав розпорядження, в якому вимагав розслідувати і вжити рішучі заходи проти створення на території Закарпаття пропагандистських угорських центрів. В документі наголошувалося, що «на Словаччині і в Підкарпатській Русі, а саме в Шаришській і Земплинській

жупах створюється особливим угорським військовим командуванням, що називається «Командування у Верхній Угорщині», яке має резиденцію в Мішкольці і підпорядковане пропагандистському центру в Будапешті, антидержавна військова організація» [5]. Як свідчать архівні джерела, подібні організації існували і в інших жупах. Військовою організацією Шаришської, Земплинської і Обауйської жуп керував полковник Ліндер. Зброя для цих організацій направлялася із Польщі і Угорщини в порожніх нафтових цистернах. Висловлювалося припущення, що всією античеською пропагандою керує словак Буліса і професор Давські у Варшаві [6].

Чехословацька поліція встановила постійний і ретельний контроль за діяльністю всіх угорських політичних партій, які існували на території Закарпаття. Це стосувалося, в першу чергу, Угорської партії права, Угорської партії дрібних землеробів (господарів) і Угорської християнсько-соціалістичної партії. Характеризуючи їх діяльність, начальник Ужгородського окружного управління повідомляв жупанські управління, що Угорська партія права, нещодавно утворена, яскраво виражена шовіністична, подібна до партії народної демократії. Вожді партії д-р Зомборі Деже – тутешній жупний адвокат, д-р Синтемрей – колишній жупан Ужгородської жупи. Обидва були звільнені зі служби після відмови прийняти присягу на вірність Чехословацькій Республіці. Серед активістів партії був доктор Ендре Корлат – тутешній адвокат. Партія об'єднала середні верстви населення і угорську інтелігенцію [7].

Угорська партія дрібних господарів за планом землеробської партії в Братиславі повинна була працювати в союзі з Словацькою землеробською партією, але працювати самостійно. В Ужгородській жупі головою виконавчого комітету був поміщик Еґрі Франтішек із Малих Геєвців. Партія об'єднувала жителів угорських сіл. Документи підтверджують, що лідери партії провели вночі збори у місцевого римо-католицького приходського священика [8]. Угорська християнсько-соціалістична партія діяла під керівництвом католицького священика Балішія. Її програма нагадувала програму Чехословацької народної партії. В архівних джерелах наголошується, що партія надзвичайно войовнича, тісно зв'язана з угорськими урядовими колами, відкрито симпатизує Угорщині і є ініціатором всіх провокаційних античеських демонстрацій [9].

Начальник політичного управління Підкарпатської Русі Блага у місячному звіті писав наступне про діяльність проугорських партій на Закарпатті: «Все розміщення політичних партій можна б було визначити так, що в південній, точніше в Південно-Західній частині Підкарпатської Русі, самі сильні позиції мають угорські партії християнсько-соціальна і дрібних земледільців, які й далі не приховують свого шовіністичного і ворожого проти Чехословацької республіки способу думок. В багатьох містах угорці організовані, крім вищеназваних партій, також в партію права «Йогпарт», до якої належить більшість угорської інтелігенції. Ця партія зближується все більше з вищеназваними угорськими партіями і також вороже відноситься до всього чеського. Газети цієї партії «Русинські мадьяр гирлоп» в Ужгороді і «Мункаш Уйшаг» в Мукачеві, хоча мають невелику кількість постійних передплатників, однак процвітають; з'явилися також вже нічим конкретним не доведені здогадки, що вони одержують

допомогу від угорського уряду. Газета інтернаціональної соціалістичної партії «Мункаш Уйшаг», яка з 7 жовтня 1920 р. знову почала виходити в Ужгороді, відкрито звинуватила редакцію «Русинські мадьяр гирлоп» в одержанні допомоги через посередництво угорського посольства у Відні...» [10].

Вже на початку 20-х років угорська преса на своїх шпальтах поміщала матеріали, в яких чітко виношувалися плани відкритої анексії краю. 17 вересня 1920 року Міністерство внутрішніх справ Чехословацької республіки повідомляло Громадянське Управління Підкарпатської Русі про провокаційні матеріали офіційного друкованого органу Угорщини до військового захоплення Закарпаття. «Угорщина повинна, – повідомляє часопис «Угорська зовнішня політика», – проголосити свій нейтралітет. Але цей нейтралітет не значить, що угорці не повинні готуватися всіма можливими шляхами до оборони краю і кордонів. Для цієї мети необхідно негайно окупувати військовою силою частину між Ужгородом і Мараморош-Сиготом, т.зв. Руську Крайну і цим забезпечити безпеку кордонів. Цими діями нейтралітет ніяк не порушиться, так як ця частина не відноситься згідно мирного договору ні до Чехословаччини, ні до Великої Румунії. Цій т.зв. Руській Крайні ми б забезпечили автономію у всіх відношеннях і здійснили б на цій території самовизначення народів. Ця дія, яка з точки зору охорони наших інтересів безсумнівно необхідна, не вважалася б ні з боку Антанти, ні російсько-німецької групи порушенням нейтралітету, але побачили в ній таку міру, яка, з одного боку, гарантує і оберігає право самовизначення Руської Крайни, з другого робить надійним становище Угорщині... Ми живемо в час, коли не маємо права відкладати надовго. Події відбуваються. Той, хто хитріший, рішучий і передбачливіший, залишиться, а нерішучий і той, що вагається, загине» [11].

Цікаво, що про діяльність проугорської «п'ятої колони» в краї, добре знали і в Словаччині, її діячі неодноразово повідомляли про це Громадянське Управління Підкарпатської Русі. Ось інформація, яка надійшла 7 жовтня 1920 р. з Братислави: «...Адміністрація на Підкарпатській Русі складається із агентів угорської іреденти – причина цього полягає в тому, що ніде ще не усунуті чиновники угорського способу мислення, які здійснюють угорську пропаганду, саботують, чекають Горті, що, безперечно, слід було зробити в інтересах деякого оздоровлення бюрократичного апарату Чехословацької Республіки. Із цього іредентського чиновницького складу виняток становить склад фінансової дирекції, начальник якої Чех організував нову установу, відповідно з вимогами республіки» [12].

Доказом того, що наприкінці 1920 р. посилилась проугорська пропаганда в краї, є звіт Солотвинського «уланського управління від 6 листопада. В ньому, зокрема, говориться: «Політичне становище. У тутешній жупі в даний час у політичному відношенні панує повний спокій. Русинське населення, за винятком організованих робітників, не приймає участі у політичному житті. Згідно з повідомлень таємних агентів, угорці останнім часом послали тут, особливо в Тячівському окрузі, агітаційну діяльність. Їх агітатори розповсюджують при допомозі друкованих видань серед народу угорський X закон про автономію Підкарпатської Русі і обіцяють йому на основі цього ж закону державні володіння, наприклад, ліси і полонини, намагаючись таким чином привернути

симпатії русинського народу до угорської державницької ідеї і до угорських кандидатів на виборах, які наближаються. Говорять, що цей сойм буде компетентним вирішувати питання державної приналежності Підкарпатської Русі, і тому, ніби-то, дуже важливо, кого виберуть до сойму.

Проугорською агітацією в Рахівському окрузі керує адвокат доктор Штефан, брат Густава Штефана, якого угорське міністерство в Будапешті призначило губернатором «Руської Крайни» і який тепер перебуває в Польщі, очолюючи агітацію за приєднання Словаччини і Підкарпатської Русі до Угорщини. Його соратники: священник Дем'янович, вчитель церковної школи Ченгері, начальник лісової управи в Рахові Вейс і колишній чиновник окружного управління Юліус Гізер, який відмовився прийняти присягу, за що був звільнений. Ще одною опорою мадяронства є управляючі державних лісів, яких прийняли на службу в Чехословацькій Республіці, і яких ненавидить тутешній народ» [13].

Наприкінці 1920 р. зафіксовані перші випадки доставки на територію краю вогнепальної зброї. 15 листопада 1920 р. начальник Громадянського Управління Підкарпатської Русі повідомляв представника ЧСР в Будапешті, що «приходський священник в Нижніх Верецьких Андор Компордай разом із своїм братом Юлієм Коссеєм держать зв'язок з Угорщиною і Польщею, розповсюджують листівки д-ра Микулаша Куткафалві, використовують бідність, яка панує в гірських краях, і, накінець, мали зговір з польським військом про доставку великої кількості зброї і розподіл її між тутешнім народом для підготовки збройного повстання. Після викриття змови священнику Компордаю і Юлію Коссею вдалось втекти за кордон в Польщу, де, згідно слухів, вони до цих пір перебувають. Була заарештована його дружина і ще кілька чоловік цивільних і військових. Дружина священника Компордая, як це було встановлено слідством, допомагала своєму чоловіку у всіх його зрадницьких справах і тому була передана Берегівській прокуратурі за державну зраду. Кримінальна справа проти вищезгаданої була проведена, але Берегівською прокуратурою було запропоновано помилування» [14].

20 листопада 1920 р. газета «Руде право» помістила на своїх шпальтах статтю, в якій зазначалося, що «на всій території Підкарпатської Русі поширився іредентистський рух. Робітники повідомляють про це властям. Але заходів проти іредентизму ніяких не приймають. Окружні начальники в Алшо-Верецькому і Довгому українські громадяни. Як такі, вони є зв'язковими між реакційним угорським урядом і Польщею на території Чехословацької республіки. Начальник окружного управління в Довгому наказав закрити робітничу газету «Домовина» без всяких мотивів. В той же час, коли на Підкарпатській Русі не мають права збиратися більше ніж шість чоловік робітників, коли військова сила всіма засобами переслідує робітників, охороняючи цілісність Чехословацької держави, при допомозі властей одержує підтримку іредентистська християнсько-соціальна партія, а самі установи переповнені іредентистськими чиновниками. В Алшо-Верецькому був призначений начальником управління якийсь Грибовський, якого, однак, через короткий проміжок часу довелося заарештувати, тому що він відкрито проявляв іредентські почуття і оголосив себе прихильником Горті. Староста міста Мукачева, урядовий комісар д-р Торожський проявив іредентський спосіб мислення під час церковних служб в день угорського

національного свята св. Стефана Дудинський був заарештований за шпигунство і державну зраду, і хоча розслідування цієї справи було припинено, він був за високою протекцією прямо з тюрми призначений в окружне управління в Хусті» [15].

На початку 1921 р. активізувала свою діяльність Партія дрібних господарів. Мукачівське жупанське управління повідомляло Поліцейський реферат Підкарпатської Русі в Ужгороді про склад і діяльність цієї партії: «Партія дрібних господарів, зосереджена навколо д-ра Камінського, всіма силами рухається угорською партією, яка ще більше поглядає за кордон, ніж угорська буржуазна партія «Йогпарт». Секретарі цієї партії цілком представлені угорцями, ворожість яких нашій республіці всім відома. Секретарями партії дрібних господарів є: колишній вчитель Демко, який є одночасно редактором журналу «Карпати Футар», Йозеф Мергеш в Іршаві, колишній нотар, Дюла Егрешій в Хусті, Куртяк, колишній вчитель, який діє десь в Мараморошській жупі, брат д-ра Камінського Ян, у Великому Севлюші. Всі ці секретарі оплачуються партією. Звідки бере партія гроші, залишається загадкою. Ходять слухи, що уряд Каролі дав Куткалфалві і д-ру Камінському 30 млн. кч. на проведення агітації на колишній території «Руської Крайни», головою якої був Куткалфалві, а його заступником – Камінський, і д-р Камінський тепер проводить агітацію, підтримує свої газети і виплачує секретарів із цього залишку грошей, який уряд «Руської Крайни» не використав. Доказів цього навести не можу, але такими є слухи. Партія розгортає свою діяльність обережно і підтримує зв'язки з Угорщиною» [16].

Й.Камінський був звинувачений у фінансуванні з боку урядових осіб Угорщини відомим закарпатським письменником В.Гренджою-Донським. 11 березня 1923 р. він помістив у газеті «Свобода» статтю, в якій однозначно твердив: «Думаєте, що мені невідомо, що в березні минулого року Вам асигновано десять тисяч швейцарських франків на пропаганду, цю суму Арношт і Янош (Іван) Рішко в своїй квартирі у Будапешті (Рудольф ракпарт, 27) передали Вам від Франція Кішш Міхала на Вашу антислов'янську, угорську пропаганду. Чи не знаю я, що один журналіст із партії Глінки із Ружомберка, що перейшов весною минулого року через Угорщину в Італію, одержав від Гембеша 30000 італійських лір, у цій сумі і Ви були зацікавлені (В цьому я посилаюсь на п'ять осіб угорської соціал-демократичної партії, імена яких можу коли-небудь повідомити, якщо буде необхідно)...» [17]. Ця інформація зацікавила чехословацьку поліцію. Начальник поліцейського управління Губер інформував Ужгородську поліцейську дирекцію Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі: «Автором вищезгаданих статей Гренджою-Донським було тутешньому слідчому органу повідомлено, що др. Камінський висилав кур'єрів до угорського депутата Куткалфалві в Будапешт. Одним із цих кур'єрів може бути секретар др. Камінського др.Титус Гулович. В квітні минулого року, ніби-то в Пешті, зустрівся Гренджа-Донський з колишнім писарем др.Камінського по імені Рішко Ене, який ніби-то повідомив Гренджу-Донського, що др.Камінський бере участь в антидержавній пропаганді проти Чехословацької Республіки, метою якої є приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини.

Для проведення цієї пропаганди др.Камінський ніби-то одержав через Івана і Ене Рішко від угорського уряду 10000 швейцарських франків. При цій розмові під час вищезгаданої зустрічі в Пешті, ніби-то була також присутня дружина Івана Рішко і ще один свідок, ім'я якого Гренджа-Донський поки-що не хоче відкрити, а повідомить тільки на суді. Також відносно приведеної в статті суми 30000 італійських лір, вищезгаданий відмовляється дати більш детальну інформацію і заявляє, що на суді всю справу пояснить і назве імена учасників і свідків. Гренджа-Донський в подальшому вказує, що ці питання не міг раніше опублікувати, оскільки його сім'я мешкала раніше в Угорщині, тому він мав серйозні причини, щоб вона там не переслідувалась.

Відмічається, що др. Камінський має намір на найближчому конгресі партії, який відбудеться в недалекому майбутньому в Мукачеві, оголосити свою офіційну заяву, і ніби-то тимчасово хоче зовсім відійти від політичної діяльності в партії, до повного вирішення суперечки між ним і Гренджою-Донським. Згідно інших таємних свідчень, ніби-то др. Камінський був особисто у редактора Гренджі-Донського і вимагав від нього, щоб він наведену статтю зняв з мотивуванням, що був погано інформований» [18].

Про фінансування партії Й.Камінського Угорщиною повідомляв Президію внутрішніх справ Чехословацької Республіки також заступник начальника Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі Ворел: «Згідно доносу Піша з Вільхівців, у січні 1921 р. одна угорка, робітниця американського Червоного Хреста, привезла із Угорщини і в Севлюші дала грошову суму для агітації доктору Камінському. Ця жінка сама розповіла про це Пішу. Про ці гроші для партії доктора Камінського донесено В.Куцином із Вільхівців Менду, старшому вахмістру у Вільхівцях» [19].

А тим часом проугорська агітація продовжувалася. На сторінках угорського часопису «Бечі Мадьяр Гирлап» була опублікована стаття Йозефа Майора «Іредентський рух в Словаччині і на Підкарпатській Русі за гроші Горті». Автор звинувачував угорську газету «Мадьяр Йогпарт» в іредентизмі. «Я вперше в цей час був у столиці Підкарпатської Русі, – писав Й.Майор, – всю мою увагу привернуло панічне повідомлення, але коли я почав цікавитися цим жахливим становищем, я одержав разючу картину тієї планомірної, безвідповідальної і шкідливої угорської іредентської пропаганди, яку в Словаччині і на Підкарпатській Русі за гортистські гроші проводять на протязі кількох місяців через газети, а також іншими засобами. Цим не тільки збудоражили людей, а і вбили клин між русинами і угорцями, тоді як русини мали і мають бажання співробітничати в добрій згоді з угорцями, що живуть на Підкарпатській Русі, і як із участі, так і під впливом самосвідомості суспільства, надали угорцям все можливе... Що «Мадьяр Йогпарт» служить чорній реакції, достатньо привести як свідка Стефана Горті, Мукачівського нотаріуса, про якого ніхто не може сказати, щоб він був руйнівником, який вийшов з «Мадьяр Йогпарт», розірвавши будь-які зв'язки з нею... Але незалежно від цього, ми твердимо і готові довести, що цю зрадницьку, темну пропаганду «Мадьяр Йогпарт» проводить за гроші Горті. Можу довести, що «Мадьяр Йогпарт» одержує з Будапешту велику кількість грошей, ці крони, які надходять від Горті, подорожували до каси «Мадьяр

Йогпарт» і служили для прогонування «Русинські Мадьяр Гирлап», «Гатарсели Уйшаг» і інших білих газетних собак. Можу довести, що крім того, прийшли із великого угорського банку в Кошицях через посередництво одного Ужгородського угорського фінансового закладу значні суми і потрапили в касу «Мадьяр Йогпарт», залишок їх потім використали на утримання «Русинські Мадьяр Гирлап»... «Мадьяр Йогпарт» цими грошима Горті отрує душу русинських угорців і робить найбільш шкідливе, найбільш безвідповідальне отруєння джерел. До цієї іреденти руку приклав Густав Грац. Його ідея і справа – організація в Празі «Мадьяр шойтотайейкозтото ірода» (угорська інформаційна канцелярія по газетам)... Його руку ми впізнаємо в тій роботі, яка зв'язала угорські партії в Словаччині і на Підкарпатській Русі під назвою «Опозиційні партії Словаччини і Русі» [20].

У червні 1921 р. при Міністерстві закордонних справ Угорщини в Будапешті був організований офіційний центр іредентської пропаганди на території Чехословаччини, Югославії і Румунії під назвою «Охорона меншин окупованих територій». Центр поділявся на три частини: Словаччина (Фелвідек), Румунія – Семиградщина (Ердель) і Югославія (Бачка). Румунське відділення іредентського центру, яке знаходилося в Міністерстві закордонних справ Угорщини, складалося із восьми відділів для восьми семигородських жуп (округів), кожний відділ поділявся на три бюро, а саме: 1) бюро (кадастре) – 1 службовець – слідкував за всіма діячами угорської і угрофільської національності, які здатні для активної пропаганди в окрузі, 2) бюро (пропаганду куртурелле) – 1 службовець – забезпечував пропаганду через пресу (листівки, брошури, книги, фільми) і слідкував за вчителями і священниками округу, які присвятили себе іредентській діяльності, 3) бюро (іредента) займалося реєстрацією і відрядженням власних кур'єрів (кількість яких нараховувала 250 чоловік). Важливий факт, що кур'єри їздять в Румунію через територію Чехословацької Республіки, а саме через Кіральхаза-Халмі» [21].

Угорщина нерідко використовувала для пропаганди своїх ідей студентів і представників інтелігенції. 26 червня 1921 р. Громадянське Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді повідомляло всі жупанські управління про спробу провести з допомогою угорських студентів широкомасштабну кампанію за приєднання Закарпаття до Угорщини. В один тільки Ужгород прибуло близько тридцяти студентів, які проживали в тутешніх сім'ях під виглядом відвідування родичів. Велика кількість студентів приїхала в Мукачево і Берегово. Всією кампанією керує один із вождів угорської партії права д-р. Ендре Корлат і редактор Тиводар. Підключили до цієї роботи також підполковника на пенсії Арку Акоша. Центрами цього руху стали Ужгород, Мукачево і Берегово. У повідомленні говорилося, що «тутешні три головні угорські партії проводять наради з представником «Руського Землеробського Союзу» д-ром Й. Камінським, щоб залучити його і всю партію на свою сторону для великоугорських шовіністичних цілей, ... добиваються того, щоб д-р. Камінський був призначений губернатором. Якщо б ці переговори привели до цілі, всі угорські партії і партія д-ра Камінського утворили б великий спільний блок. В

народі згадані студенти ведуть агітацію, що Угорщина є центром, куди раніше місцеві люди ходили на роботу і завжди її знаходили, тоді як тепер вони не можуть перейти чехословацький кордон. Тому народ терпить злидні і насильство з боку чехословацьких властей, тому місцеве населення повинно добиватися того, щоб Підкарпатська Русь знову перейшла до Угорщини... Необхідно прийняти відповідні міри, щоб протидіяти можливій агітації і її наслідкам» [22].

Іредентська діяльність настільки активізувалася, що чиновник Міністерства внутрішніх справ Чехословаччини писав міністру 31 липня 1921 р.: «Іредентський рух рано чи пізно зробить важке потрясіння в державі» [23]. Аналогічне зафіксував 27 серпня 1921 р. представник поліцейського реферату Громадянського Управління Підкарпатської Русі: «Із повідомлень різноманітних установ з'ясовується, що тут (на Закарпатті – авт.) угорська національна пропаганда здійснюється всіма силами» [24]. Він був переконаний, що «носієм її в першу чергу є угорська християнсько-соціальна партія, діяльність якої переходить в справжню іреденту (доказом цього є святкування святого Стефана, що носило принизливий характер, носіння угорських костюмів, лекції про нещасну Угорщину тощо), причому католицький характер цієї партії є цілком негативним, що видно також із того, що в християнсько-соціальній партії є і люди прогресивні і значна кількість євреїв. Ядром її є угорські дворяни, державні службовці (в переважній більшості звільнені) і офіцери. Головною агітаційною опорою цієї партії є студенти, що навчаються в Угорщині, які неодноразово і без паспортів переходять кордон і привозять звідти листівки, різні чутки» [25].

На початку 20-х років Підкарпатську Русь повинна була відвідати спеціальна комісія Антанти для встановлення чіткого кордону. Угорські агенти і це хотіли використати в своїх цілях. Доказом цього є лист угорського шкільного інспектора в місті Матесалка Ене Петрецького директору державної школи в Берегшурані від 29 вересня 1921 р. «Запропонуйте місцевим угорцям, – просив Е.Петрецький, – триматися заодно, щоб всі угорські села дісталися Угорщині. Прошу Вас знайти надійних людей, здатних вести пропаганду і вислати їх в окуповані села і міста, щоб вони говорили цій місії, що не хочуть бути відірваними від материнської держави, і щоб вони були підготовлені і знали, для чого власне ця місія приїхала. Прошу Вас, пане вчитель, поговорити з паном Йозефом Курмаєм в Берегові і повідомити його про це, щоб він знав, про що йде мова, але звертаю Вашу увагу на те, щоб Ви і в інших містах знайшли угорців, які б підготовляли місцеве угорське населення до цієї демонстрації. Список довірених осіб я вже вислав в центральну канцелярію і повідомив, щоб їх направили як тільки приїде місія Антанти. Сподіваюсь, що Ви, пане вчитель, як справжній патріот при Ваших добрих здібностях це завдання успішно виконаєте» [26].

Молода Чехословацька Республіка тільки ставала на ноги, а правлячі кола Угорщини вже розробили плани збройного вторгнення в її межі, з метою відриву від неї закарпатських земель. 23 жовтня 1923 р. начальник штабу другого відділення чехословацької армії полковник Моравец телеграфував Громадянському Управлінню Підкарпатської Русі: «Нам було повідомлено міністерством по Словаччині, що в Будапешті проводить трьохмісячні збори якийсь іредентський союз в готелі «Паннонія» на Керепешській вулиці. В цій

нараді, ймовірно, бере участь д-р. Ендре Корлат, адвокат з Ужгороду. Він є референтом для всієї Підкарпатської Русі як член іредентського союзу. Він уповноважений вищезгаданим союзом добитися перемоги на виборах до Союму. Якщо опозиційним партіям вдасться добитися більшості в Соїмі, вони урочисто проголосять відділення Підкарпатської Русі від Чехословацької Республіки» [27]. Організатори планованого заколоту навіть призначили керівництво для проведення цих операцій. «Командиром для цієї компанії, – писав полковник Моравец, – намічений молодший брат адвоката Корлата полковник Корлат, який, здається, був у 1921 р. засуджений дивізійним судом в Кошицях до смертної кари. Увесь угорський Земплін заповнений різними навченими і озброєними організаціями. Прикордонна сторожа, пожежники, фінансові охоронці і міські підлягають військовому командуванню. Біля Нового Міста під Шатором проходять постійні навчання, місто і околиці переповнені військами в цивільному одязі. Наступ мав би початися від Нового Міста під Шатором з одного боку і приблизно від Межилаборця силами польських легій з другого. Корлат Ендре знаходиться у постійному зв'язку з угорським посольством у Празі. Зв'язок підтримує Арка, угорський полковник на пенсії, який проживає в Ужгороді.

На останній нараді іредентів у готелі «Паннонія» в Будапешті були представлені також поляки. Між Корлатом і Польщею підтримувано зв'язок, ймовірно, при допомозі польських артистів. Правою рукою Корлата є його зять Ковач (одружений на вихованці Корлата), – звільнений державний службовець, проживає в Ужгороді. На Підкарпатській Русі згідно свідчень знаходиться близько 10-12 гортіївських офіцерів (Ужгород, Берегово, Мукачево. У постійному зв'язку з Угорщиною перебував тутешній союз «Мадьяр Йогпарт», в приміщенні якого часто перебували д-р Ендре Корлат, д-р Керекеш, полковник Арка та інші)» [28].

На початку 20-х років в Угорщині був організований союз фашистів за італійським зразком, який 17 грудня 1922 р. провів велике зібрання в жупанському управлінні в Будапешті, хід якого, особливо промова Фрідріха Штефана, була опублікована в місцевих газетах. 23 грудня 1922 р. Президія Мукачівського жупанського управління повідомляла Президію Управління Підкарпатської Русі про зв'язки фашистських елементів на Закарпатті з організацією угорських фашистів. З'ясувалося, що вождем угорських фашистів є радник міністерства Іван Янкович – родич греко-католицького священика в селі Доробратові Мукачівського округу. Офіційним органом організації є газета «Уй немзедек». У повідомленні вказувалося, що «згідно останніх таємних даних, фашистський рух знаходить відгук також на нашій території... Мукачівський греко-католицький священик Кабаці знаходиться в Будапешті і він має, згідно таємних даних, зносини з угорськими фашистами» [29].

16 лютого 1922 р. газета «Словенська політика» повідомляла з Ужгороду, що на початку цього року «агітація угорської і русинської партії за автономію Підкарпатської Русі набрала широкого розмаху. Скликаються зібрання, які проводяться в дусі антидержавному і іредентському. Головними ораторами виступають люди, про яких говорять, що вони мають безсумнівні зв'язки з

Угорщиною, куди часто виїжджають і повертаються з багатим агітаційним матеріалом, а саме з листівками, брошурами і картами, але також і з грошима. Була видана прокламація на угорській і русинській мовах, в якій проголошувалося, що мирний договір забезпечує громадянам Підкарпатської Русі вибір – Чехословаччина або Угорщина... Ці прокламації називають Тріанонський договір тряпкою, вимагають приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини» [30]. Словацька газета вимагала «сильної руки проти державних зрадників, яких виплачує уряд Горті в Пешті. Вона констатує: «Із цих дій кожному зрозуміло, хто веде цю кампанію, це не Підкарпатська Русь, а Будапешт. І справді, наступив час, щоб... підривній агітації платних агентів і агітаторів із Угорщини був покладений кінець» [31].

Начальник поліції в Берегові був переконаний, що «про будь-яку русинську антидержавну агітацію тут не може бути і мови. Тутешні русини зібрані в читальні «Просвіти», але їх не можна звинуватити ні в чому антидержавному. За автономію Підкарпатської Русі інтенсивно ведуть боротьбу угорські кола, зосереджені навколо д-ра Бако Габора. Вищезгаданий редактор «Берегів Гірлап» і член партії дрібних землеробів в повній мірі приймає участь у політичному житті. Він був на засіданнях німецьких і угорських сенаторів і депутатів в Кошицях і на Татрах, на з'їзді партії в Левочі, брав участь одночасно в політиці під час приїзду міністерського голови в Ужгороді і запрошений до Праги. Якщо д-р Бако за автономію, то він бореться за визволення краю від чехів, оскільки він твердо переконаний, що якщо прийдуть до влади так звані русини, то буде можливо говорити про приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини. На щастя, в Берегові небагато людей типу д-ра Бако» [32].

На думку редакції газети «Чеське слово» (1922, 28 березня), Берегово було не таким вже і безобідним містом у ставленні до іредентського руху. Редакція названого друкованого органу опублікувала лист, що надійшов з Берегова під назвою: «Практика ужгородської влади», в якому однозначно було зафіксовано: «Головним центром іреденти на Підкарпатській Русі є Берегово, і не тільки тому, що знаходиться на кордоні (3 км) між Чехословацькою Республікою і гортиською Угорщиною, але також і тому, що колишній піджупан Стефан Гулачі при режимі Тіто катував дрібний люд обох національностей... Коли ж чехословацькі війська зайняли цю частину краю, Гулачі виїхав до Угорщини, але незважаючи на це, він і тепер керує... У податковій комісії при берегівському фінансовому управлінні ми не знайдемо ні одного словака чи русина із середнього прошарку, але не знайдемо також ні одного угорського робітника... В комісії засідають іредентисти» [33]. Дана комісія «була утворена шляхом темних махінацій», як і багато чого іншого. На думку редакції, угорські іредентисти «продовжують сидіти в Ужгороді і через своїх помічників в установах по мимо Ужгорода тероризують погрозами і діями (звільненням) тих, хто хоче добросовісно працювати для блага бідного карпаторуського народу, а Прага мовчить» [34].

На початок 20-х років припадають перші відомості про проугорську діяльність А. Бродія. 27 квітня 1922 р. начальник поліцейського управління в Мукачеві доносив Президії Мукачівського жупанського управління, що «до редактора Бродія приїжджає колишній фінансовий радник тутешнього окружного

управління Михайлович (можливо псевдонім – авт.), який був у свій час тут заарештований за організацію угорсько-польських легій і переданий дивізійному суду в Ужгороді. Д-р Михайлович знаходиться тепер в Будапешті, де його останнім часом відвідав тесть Перуцці, ресторатор із Мукачева» [35]. З цього часу чехословацька поліція буде слідкувати за кожним кроком майбутнього прем'єр-міністра Підкарпатської Русі. Чехословацька поліція і служба безпеки продовжували також нагляд за Й.Камінським, Бако Габором та іншими проугорськи настроєними політиками краю [36]. Угорські іредентисти встановили контакти з політичними діячами Англії та Італії. Було доведено, що Й.Камінський налагодив досить тісні стосунки з англійським консулом в Празі [37]. Необхідно погодитись з думкою Президії Мукачівського жупанського управління, що «перемога італійського фашизму розбудила бурхливий угорський темперамент фанатичної маси» [38]. Під впливом подій в Італії, «угорські жандарми продовжували погрожувати, що наш кордон не залишиться довго таким, яким є тепер, і вони вірять, що весною будуть проходити службу в Карпатах. Такі розмови ведуть ці жандарми з нашими прикордонниками. 21 січня 1923 р. з угорської сторони світили вночі рефлектором на нашу сторону, а 20 того ж місяця чути було біля години на нашому кордоні стрільбу із кулемета на угорській стороні» [39].

Свідчення про напад, який готується на одне з жупанських управлінь Підкарпатської Русі, «змусив органи безпеки провести посилені розшуки, які, однак, закінчились безрезультатно, так як не виключено, що в результаті своєчасних заходів вислані офіцери і унтер-офіцери, які повинні були здійснити напад, не змогли цього зробити. Тепер, однак, хвилювання, викликані подіями в Угорщині та Німеччині, притихли, однак, можна ще постійно замічати у населення часткову невпевненість...» [40].

Таким чином, на 1919–1923 рр. припадає початок античеської і антиукраїнської діяльності угорської іреденти в краї. Угорщина не зупинялася перед вживанням найбрудніших методів, виношуючи навіть плани агресії. Хоча чехословацький уряд нерідко закривав очі на антидержавну діяльність угорської агентури на Закарпатті, проте, необхідно констатувати, що поліція і служба безпеки країни контролювала ситуацію і не давала можливості для легального існування іредентських центрів у краї. За закарпатськими лідерами проугорського спрямування вівся постійний і ретельний нагляд, неодноразово проводились обшуки, арешти тощо.

На середину 20-х років припадає активізація діяльності угорської іреденти на Закарпатті. В цей період вони консолідують свої сили, об'єднуються, формують основні іредентські центри. 9 лютого 1925 р. Президія Мукачівського жупанського управління доповіла Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі в Ужгороді про обрання Е.Корлата керівником опозиційних угорських сил. «Таємним шляхом, – говориться в донесенні, – було встановлено, що 31 січня 1925 р. зібрались представники виконавчого комітету союзу опозиційних угорських партій на Підкарпатській Русі на таємну нараду в Берегові у секретаріаті партії дрібних господарів. Народою керував Аркі з Ужгороду і вирішувалося питання про шляхи забезпечення єдиного фронту опозиційних

угорських партій. На нараді дійшло до гострих суперечностей між окремими учасниками, а також було проведено голосування відносно того, чи має бути висловлене довір'я др. Корлату. Незначною кількістю голосів було проголосовано за таке довір'я» [41]. На активізацію угорської іреденти в краї немаловажне значення мала акція лорда Ротермера по перегляду Тріанонського договору. Начальник чехословацької поліції Воглидал 24 лютого 1928 року повідомляв дирекцію Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі: «... угорські іредентисти розповсюджують різні тенденційні слухи про приєднання Підкарпатської Русі до Угорщини, про вторгнення угорського війська на територію Словаччини і Підкарпатської Русі, як і інші панічні слухи, головним чином з часу виникнення кампанії Ротермера, яку угорські діячі всіма силами використовують проти Чехословацької Республіки, як за кордоном, так і серед населення і війська. За останній час вони спеціалізуються на прикордонній території, де угорський іредентизм набув найбільш широкого розмаху, а прикордонне населення постійно схвильоване цими слухами. Цю угорську кампанію всіма засобами підтримують діячі угорської опозиції на Підкарпатській Русі і в Словаччині, які шляхом таємної дрібної агітації розповсюджують серед своїх прихильників угорський іредентизм і намагаються підтримувати між угорським елементом на Підкарпатській Русі настрої на користь угорської справи» [42]. 18 липня 1927 р. начальник управління Севлюшського округу Главачек повідомляв Президію Громадянського Управління Підкарпатської Русі, що 10 липня «в прикордонних селах Угорщини (Ужко і Магашлігет), а як було встановлено і в інших селах було оголошено, щоб все населення, яке вміє писати, не дивлячись на вік і стать з'явилося в нотарські управління і там підписало меморандум, в якому вимагається перегляд Тріанонської угоди. Меморандум повинен бути переданий англійському лорду (ймовірно лорду Ротермеру), який почне клопотання перед великими державами. Підписка меморандуму продовжувалась до 13 липня 1927 р.» [43].

Акція лорда Ротермера була засуджена переважною більшістю українських політичних партій Закарпаття. Так, 4 серпня 1927 р. була оприлюднена заява ЦК КПЧ про відношення Комуністичної партії до акції Ротермера. «Акція англійського лорда Ротермера, – говорить в заяві, – що зазиває до ревізії тріанонського договору та зміни границь між Чехословаччиною і Мадярщиною в некористь Чехословаччини, розворушила як буржуазний табір чеський, словацький і табір чеських соціальних патріотів, так також буржуазний табір мадярський. Агітація обидвох таборів погоджується в тому, що обидва вони – як чеський, так і мадярський – стоять на тому самому принципі. На принципі імперіалізму та гніту. Було би помилково думати, що Ротермерів виступ впливає із справедливого огірчення проти імперіалістичних мирових договорів, заключених по закінченні світової війни, котрі не є ні висловом господарських потреб, ні не відповідають засаді національного самовизначення, але йдуть тільки за імперіалістичними апетитами капіталістичних держав» [44]. Однак, важко погодитися з авторами заяви, що «акція лорда Ротермера є ведена мотивами за викликання війни проти Радянського Союзу» [45]. Важко повірити і в те, що Народно-Християнська партія А.Волошина була у великому захопленні від ротермерової акції.

Загальновідомо, що А.Волошин чітко притримувався прочехословацької орієнтації.

На шпальтах газети КПЧ «Карпатська правда» 14 серпня 1927 р. був опублікований навіть фейлетон «Лорд Ротермер». «Є собі такий англійський магнат, – говориться в фейлетоні, – що закупив більшу частину англійських газет та продає їх для роблення публічної opinio кожному – хто добре заплатить. Сам він розуміється, завзятий консерватист, а його часописи все на услуги різних капіталістичних трестів та концернів. Не хотіла радянська влада продати англійським нафтовим шпекулянтам радянської нафти, та давай забирати ту нафту силою. А і взагалі не везе Англії в колоніях і починають твердолобі консерватисти приготовляти похід на Радянський Союз. Думають розіб'ємо ми більшовиків... тоді всі колоніальні раби, всі погноблені народи не будуть хотіти визволитися і будуть в голоді та холоді працювати на славу англійського капіталу, а при цьому і радянська нафта дістанеться в англійські руки. Та й почали приготовляти нову війну проти СРСР, а на чолі цеї акції «публічна opinio» лорда Ротермера».

Ставлення комуністів до ротермерівської акції виклав на шпальтах «Карпатської правди» член ЦК КПЧ О.Гакен. Автор піддав різкій критиці звинувачення органу соціал-демократичної партії ЧСР «Вечернік Права Ліду», в якому КПЧ зображувалася як союзник англійського лорда. Необхідно погодитися з твердженням О.Гакена, що «комуністи є найбільшими ворогами Гортіївського режиму в Мадярщині. Становище нашої партії є відоме і патріотичне».

Архівні документи свідчать, що угорські партії Закарпаття активно використовували передвиборну агітацію для підтримки пропаганди кампанії лорда Ротермера. Ужгородська поліція повідомляла Громадянське Управління Підкарпатської Русі, що «угорські опозиційні партії, а саме – угорська національна і християнсько-соціальна партія, які об'єдналися для сільських виборів, намагалися як можна більше пов'язати передвиборну агітацію з іредентською пропагандою. Пропаганда ведеться в глибокій таємниці. Безвідповідальні елементи розповсюджували в районах, населених угорцями, різні тенденційні слухи про скупчення угорського війська на кордонах, про підготовку вторгнення угорців на тутешню територію і т.п. Кампанією Ротермера серед населення викликана невпевненість в існуючому становищі. По цій причині рахуються з тим, що населення буде обирати угорські опозиційні партії із боязні перед переслідуваннями після приходу угорців. Угорські опозиційні партії очікували від сприятливого результату сільських виборів найбільш сильної підтримки кампанії Ротермера» [46]. У зв'язку з сільськими виборами і кампанією Ротермера на території Підкарпатської Русі проживали у передвиборні дні англійські журналісти Роберт Дональд і Мільдред як гості доктора Е.Корлата» [47].

Угорська шовіністична пропаганда посилилась з підготовкою візиту на Закарпаття сина Ротермера. Начальник ужгородської поліції доповідав Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі, що «редактор угорської опозиційної партії «Русинской Мадьяр Гирлоп» Павло Рац під час таємної іредентської зустрічі в Ужгороді... таємно повідомив присутнім угорцям, що на

Підкарпатській Русі буде проведено не пізніше ніж протягом шести місяців плебісцит під контролем англійської комісії і що найближчим часом в Будапешт приїде син Ротермера, звідки потім поїде на Словаччину і Підкарпатську Русь. Версія ця очевидно з тенденційних міркувань розповсюджується між тутешнім автохтонним населенням, так що проугорські елементи на Підкарпатській Русі до приїзду сина Ротермера підготовлені і чекають його...» [48]. До цього додамо, що син Ротермера був депутатом англійського парламенту.

Виходячи з цього не дивно, що «угорські опозиційні кола на приїзд сина Ротермера в Підкарпатську Русь багато покладають і навіть ходять слухи, що він буде урочисто прийнятий в Ужгороді. Керівництво угорських опозиційних партій, яке знаходиться у постійних зв'язках з Угорщиною, приїзд сина Ротермера тримає до цих пір в таємниці, і намагається всяко використати відомості для схилення угорського населення у Ротермеровській кампанії і розпалює угорський шовінізм. Однак, деякі до цих пір самі не вірять, що син Ротермера приїде на Підкарпатську Русь і використовують це головним чином тільки для пропаганди... До цих пір не вдалося встановити ні одного випадку, щоб деякі тутешні угорці на опублікований в угорській пресі заклик вислати в листах свої домашні адреси підготовчому комітету в Будапешті, що включає в себе кампанія Ротермера» [49]. Директор поліції також повідомляв, що «іредентська угорська організація «Левенте» з часу появи Ротермеровської кампанії дуже посилила свою діяльність, по всій Угорщині організовує свої філіали і при підтримці компетентних діячів і властей користується великими правами і що її іредентська діяльність в значній мірі знаходить певний відгук в прикордонних районах Словаччини і Підкарпатської Русі» [50]. Проугорська агітація знайшла своїх прихильників навіть у такому чисто українському селі як Ясіня. Троє жителів цього населеного пункту були заарештовані чехословацькою поліцією. Газета «Чеське слово» повідомляла, що «результати агітації проявилися хоча б у тому, що декілька осіб із Ясіня вислали лорду Ротермеру листа з проханням про допомогу проти Чехословацького уряду» [51].

23 лютого 1928 р. Президія Мукачівського жупанського управління видала циркуляр окружним начальникам про підривну діяльність угорського «Рутенського Общества Ракоци» та про його зв'язки з лордом Ротермером. Керівник названого «Общества», колишній депутат П.Легеза «звернув увагу лорда Ротермера на русинське питання» [52]. За його ініціативою було проведено збори «Общества», на яких зачитано листа Ротермера і вирішено вислати від імені членів організації йому меморандум. В ньому висловлювалося прохання відстоювати інтереси русинів Підкарпатської Русі. Меморандум розробляв професор Антонін Годинка [53]. Необхідно відзначити, що представники англійського уряду зацікавилися змістом меморандуму. Зокрема, старший лейтенант Гудвін одержав наказ особисто перевірити настрої русинського народу. Він пробув на Підкарпатській Русі три дні і, розмовляючи з закарпатцями, переконався в їх намірах приєднатися до Угорщини. Не виключено, що члени «Общества» провели відповідну роботу серед своїх прихильників. Меморандум завершувався переконанням, що «чехи ніколи не дадуть автономію русинам, а тому русини просять лорда Ротермера діяти, щоб Ліга Націй організувала

плебісцит, який повинен вирішити, чи хочуть русини залишитися в складі Чехословацької республіки чи, навпаки, хотіли б приєднатися до Угорщини. В плебісциті не повинні брати участь ті, які прийшли на Підкарпатську Русь у 1918 р., але потрібно надати право голосу тим, які в 1918 р. виїхали із русинських земель. Голосування повинно відбуватися за Шопронським зразком» [54]. На нараді «Общества» була схвалена ініціатива П.Легези опублікувати в 1922 р. брошуру Куткафалві, в якій містився різкий протест проти окупації Підкарпатської Русі чехословацькими військами і висувалася вимога приєднати край до Угорщини» [55].

25 квітня 1928 р. Гудянська жандармська станція доповідала начальнику Севлюшського окружного управління про нелегальне розповсюдження на Закарпатті листівок з фотографією лорда Ротермера і текстом рабської підлесливості за підтримку в розпалюванні реваншистських устремлінь гортистської Угорщини. «Сильні чари твого пера, – говориться в посланні, – будуть творити чудеса. Завтра відкриється могила Угорщини. Хай буде благословенне биття твого серця. Благословенна твоя рука, яка записує нашу правду. Хай супроводжує твою роботу нескінченне благословення і мир. Ці слова шле тобі народ Кошута Лайоша. Портрет лорда Ротермера повинен знаходитися на почесному місці в хаті кожного угорця» [56]. Даний документ був опублікований в англійському журналі «Дейлі Майл» і розмножений в Угорщині, звідки, очевидно, у великій кількості переправляється на Підкарпатську Русь, Словаччину і Румунію з метою пропаганди [57]. Таким чином, із вищесказаного видно, що так звана «справа лорда Ротермера» підлила масла у вогонь і підбадьорила угорських шовіністів у їх територіальних претензіях на Закарпаття.

На середину 20-х років припадає посилення діяльності проугорських сил в Підкарпатській Русі. Нерідко для досягнення своїх цілей використовувались найрізноманітніші методи, зокрема, листівки, меморандуми тощо. Старший поліцейський радник Воглідал повідомляв Президію Громадянського Управління Підкарпатської Русі про реваншистську пропаганду Будапештського банку фірми Рот на Словаччину і Закарпаття. Названий банк пропонував поміщати долари, англійські лібри, швейцарські франки і чеські крони під будапештські будинки і маєтки в Угорщині за 32% річних. Цікаво, що на титульній сторінці розробленого банком проекту, виданого в травні 1925 р., було надруковано угорською і французькою мовами цілий ряд лозунгів, зокрема, «віримо в єдиного бога, віримо в єдину вітчизну, віримо в закон вічний і божий, віримо у воскресіння Угорщини», «без розширення виробництва не можна знову оточити Угорщину попереднім сяйвом слави, без американського капіталу не можна підняти нашу продукцію», «угорець, залишайся завжди і всюди угорцем» тощо [58]. На передостанній сторінці проекту під назвою «Експозитури на окупованій території Угорщини» перераховувались міста, які колись входили до її складу (Ужгород, Братіслава, Кошіце, Тренчин, Берегово, Мукачево, Хуст, Рахово, Темешуара, Загреб, Фіула і т.д., всього 114 міст) [59].

Керівництво банку поставило перед собою чітку мету: «Чого ми хочемо? Багатої Угорщини, замість нинішньої, яка перебуває в занепаді, збіднівшої, яка знаходиться в злиднях і економічній кризі, урізаної Угорщини. Хочемо багатої,

спокійної держави, де кожний може працювати, виробляти і жити... Цього ми хочемо. Коли наше прагнення стане правдою, тобто здійсниться, ми не знаємо, але щоб це могло бути, тобто стати дійсністю, треба, щоб кожний угорець, який живе вдома, або в Америці, працював. Після періоду лозунгів і програм повинна нарешті на порядок денний стати праця. Цього ми хочемо. Замість праці політичної, хай за Угорщину стане велика робота трудящих робітників. Цього ми хочемо» [60].

Автори звернення значну увагу приділяли пропаганді серед угорських емігрантів у США. «Майбутнє американських угорців, – твердили вони, – залежить від довір'я. Інший дух, інший напрям серед людства. Розз'єднаність проживаючих у світі угорців приходить до кінця. Угорця від угорця без відмінності релігії і класів уже не можна буде відрізнити. Зрозумілий і чистий горизонт угорців. Основи для вилікування і очищення дійсно створені і тепер угорці всього світу мають єдину мету: треба працювати для відродження Угорщини. І ми хочемо для цього працювати. Ми також визнаємо одне прагнення: в інтересах воскресіння великої Угорщини, і в першу чергу при допомозі американського капіталу за відбудову і розвиток угорської індустрії, сільського господарства і торгівлі» [61]. Підсумовуючи викладене вище, Воєвідка доповідав: «Беручи до уваги те, що проспект написаний не тільки на угорській мові, але також на англійській і французькій, видно, що він буде направлятися у всі європейські держави і в Північно-Американські Сполучені Штати, а також в інші зарубіжні держави з метою іредентської пропаганди» [62].

Угорщина покладала великі надії на лідера угорських опозиційних партій в Закарпатті Корлата, постійно його фінансуючи. Начальник поліції Воєвідка 7 серпня 1926 р. повідомляв угорську поліцейську дирекцію Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі про фінансування Корлата поміщиком, бароном Зігмундом Перені – членом союзу «Розбуджені угорці» [63]. Друкований орган закарпатських комуністів газета «Карпатська правда» у статті «Іредента» за 3 липня 1927 р. звинуватила АЗС в проугорській діяльності. «Стаavimo публично запитання українському населенню Підкарпаття, – говориться в статті, – чи хочете прилучення до фашистської Мадярщини, що в крові робітників і селян давить в себе всякий прояв свободи. Якщо ні, то женіть від себе агентів ката Гортія, що при помочи опозиційної демагогії проти чеського колоніального режиму хочуть назад завести працюючі маси Підкарпаття в ярмо мадярських магнатів». Стаття завершувалась закликом: «Робітники і селяни Підкарпаття, гоніть від себе куртяківців-мадяронів, агентів ката Гортія»..

22 серпня 1927 р. ужгородська головна фінансова дирекція повідомляла командування 10 кавалерійського полку в Берегові про провокаційні заяви депутата угорського парламенту Гала відносно окупації Закарпаття. «В Угорщині, – говориться в повідомленні, – проводиться жива агітація про те, що найближчим часом все Підкарпаття буде приєднане до Угорщини. В Тисабече у різних місцях наклеєні плакати, в яких твердиться, що в перших числа місяця жовтня 1927 р. здійсниться переворот. 21 серпня 1927 р. угорський депутат Гал (постійне місце проживання в Тисабече, вибраний депутатом від цього краю, а знаходиться

переважну більшість року в Будапешті) був у Тисабече і стверджував перед населенням, що дійсно так буде, як написано в плакатах, і що вся Підкарпатська Русь буде приєднана до Угорщини» [64].

Закарпаття буквально наводнили угорські агенти. З листопада 1927 р. Президія Мукачівського Жупанського Управління доповідала Президії Громадянського Управління Підкарпатської Русі про шпигунство священика Карла Баркассі на користь гортистської Угорщини. «Повідомляю, – доповідав жупан Мукачева, – що євангелістський реформатський приходський священик Карел Баркасе із села Салока (округ Ужгородський), спільно з священиком Штефаном Сабо з села Ясеня (округ Ужгородський) і Ладіславом Матяшем із Айлоку в Угорщині допустився військової зради таким чином, що в 1923 р. відправив до Угорщини різні карти, списки жандармських станцій і станцій фінансової сторожі, їх розміщення, силу, озброєння, особистий склад по національності, а також дані про розташування чехословацьких військових частин, їх сили в різних гарнізонах. Названі матеріали були сховані у Матяша, який у цей час виконував службу при прикордонній фінансовій сторожі на дільниці між Тисосентмартоном і Солокою. 18 червня 1923 року ці матеріали знову отримав священик Баркасе і разом з Матяшем відправили до воєнної комендатури в Мондоку, де їх і передали» [65]. Чехословацька служба безпеки затримала 25 липня 1927 р. Ладислава Матяша в селі Капушани і передала його дирекції поліції в Кошіце. Затриманий дав свідчення проти Баркассі і Сабова, підтвердивши цим самим свідчення Я.Годвана, зроблені останнім 26 серпня 1923 р. Це дало підставу заарештувати Баркассі і помістити його до слідчої тюрми Ужгорода» [66].

Аналогічна шпигунська діяльність угорських агентів зафіксована в Ясіня і Хусті. Газета «Чеське слово» в кореспонденції за 29 листопада 1927 р. повідомляла, що «поліції і жандармерії вдалося викрити на Підкарпатті широкий шпіонаж на користь Угорщини. Двоє жителів села Ясіня і один пенсіонер з Хуста були заарештовані і доставлені в тюрму Хустського окружного суду. Було встановлено, що заарештовані (їх імена знаходяться в таємниці) підтримували зв'язки з угорським адвокатом др. Екманом із Шаторо-уйгеля, на кордоні Чехословаччини; від нього одержували гроші і доручення про посилення агітації серед угорського населення на Закарпатті і повернення угорського режиму» [67].

Активізували свою діяльність деякі проугорські партії на Закарпатті. Особливо це стосується АЗС. Названа партія, очолювана І.Куртяком, обіцяла щедри гонорари і банкети за підтримку АЗС під час виборів. «Що багато із запрошених і удостоєних честі одержати листи «будителів народу» не реагували на хитрі обіцянки, – констатувала газета «Подкарпатске гласі», – видно із успіхів автономного союзу на виборах, так що, ймовірно, щедрість дяді з Будапешту і далі буде обмежуватись» [68]. Однак, Будапешт продовжував фінансувати АЗС. Це стосується також партії дрібних сільських господарів. Жупан Мукачева повідомляв Президію Управління Підкарпатської Русі: «Загальновідомо, що Угорщина витрачає для своїх політичних цілей значні кошти. Зокрема при останніх виборах до сільських представництв цей факт був підтверджений. Партія отримує допомогу від Угорщини, а з цієї причини повинна мати зв'язок з бароном Зігмундом Перені в Будапешті. Грошовими посилками керують нібито з

Угорщини через Великий Севлюш» [69]. Цю інформацію підтвердив заступник начальника Мукачівського окружного управління. «Безсумнівно, – говориться в донесенні, – що згадана партія одержує систематичну допомогу з Угорщини. Для цього угорська дрібноселянська партія повинна мати зв'язок із Зігмундом Перені в Будапешті. Згаданий у свій час був жупаном Мараморошської жупи, а пізніше міністром Угорщини. Зігмунд Перені має кількох агентів у Великому Севлюші, зокрема таким агентом був покійний директор жупної лікарні у Великому Севлюші, активний діяч угорської партії селянських соціалістів доктор Коломан Надь, колишній сімейний лікар барона. Грошові переводи, мабуть, направляються з Угорщини через Великий Севлюш» [70].

Античехословацькою діяльністю угорських іредентистів зацікавився Провід Українських Націоналістів. Міністерство внутрішніх справ ЧСР доповідало 5 квітня 1928 р. віце-губернатору Підкарпатської Русі, що голова Ліги Українських Націоналістів в Подебрадах Микола Сціборський «висловився, що на Підкарпатській Русі в Східній Словаччині угорці ведуть підготовку серед населення до плебісциту. Головним чином, безсумнівно, агітують за гроші. 20 квітня 1928 р. Куртяк ніби-то виїде до Будапешта, щоби там переговорити в цьому питанні. На Підкарпатті вже підготували меморандум в Лігу Націй» [71].

У 20-х числах червня 1928 р. на території Закарпаття побувала таємна угорська делегація, яка «вивчала тутешні умови. Кожному члену делегації відведено певний район, а результати вивчення він повідомляє керівнику цієї комісії Манди, або д-ру Бодаку, який здійснює керівництво цією делегацією. До складу делегації також входить англієць Вілліам Гуттер, який вважається одним із кращих знавців Підкарпатської Русі. Другим членом делегації є якийсь д-р Чизинський» [72]. Робота вищеназваної делегації мала закінчитися протягом одного тижня, щоб д-р Корлат міг підготувати повідомлення для спільної конференції угорських партій в Братіславі 2 серпня 1928 р. Начальник поліції в Кошіце д-р Юнгвірт вважав, що «вислати делегацію на Підкарпатську Русь угорські правлячі кола змусило переконання, що компанію проти Чехословацької республіки найкраще розпочати там, а ніяк не в Словаччині» [73]. На делегацію також було поставлено завдання з'ясувати фінансове становище угорських партій в Закарпатті.

Виконуючи дані обіцянки, повідомляв начальник берегівського поліцейського комісаріату, «угорська народна партія і угорська селянсько-соціальна партія на Підкарпатській Русі одержувала 150000 кч. в місяць» [74]. Гроші поступали на ім'я Корлата, якому в Угорщині обіцяли посаду жупана у тому випадку, якщо йому буде важко продовжувати політичну діяльність в ЧСР.

Під грифом «цілковито таємно» директор ужгородської поліції повідомляв 16 червня 1928 р. Президію політичного управління Підкарпатської Русі, що в Угорщині «всі державні службовці, а також особи, які живуть за рахунок дрібного населення, настроєні мілітариськи. Всі вони використовують найменшу можливість для нападок проти нашої держави і говорять про захоплення найближчим часом Словаччини і Підкарпатської Русі» [75]. У донесенні наводились навіть деякі деталі: «В державних установах, в деяких кафе вивішені карти, на яких взагалі нема Чехословацької республіки. В кафе, ресторанах

співаються іредентські пісні. Зовсім інший настрій є у сільського населення, яке різко засуджує угорські буржуазно-націоналістичні демонстрації, хоча воно повинно мовчати і за кожне слово критики суворо переслідується. Виходячи із суджень тутешніх агентів, угорський уряд багато має проблем з власним населенням у себе вдома, яке дуже незадоволене соціальними умовами» [76].

Продовжувались розмови про близьке угорське вторгнення. 27 липня 1928 р. Президія крайового правління Підкарпатської Русі інформувала ужгородське краєве жандармське управління: «Угорщина у випадку військового конфлікту з Чехословаччиною не в останню чергу сподівається на підтримку з боку угорського населення, яке проживає в Словаччині і Підкарпатській Русі. Воно має бути відповідним чином організовано, щоб вторгнення Угорщини на Словаччину було як можна успішніше. В угорських військових колах передбачається також, що у випадку військового конфлікту угорське населення розпочне протести, які не дозволять Чехословаччині провести оборонні приготування. Така організація угорського населення проводиться ніби-то і в Трансільванії... Про те, хто проводить організаційну роботу серед угорського населення в Словаччині і Підкарпатській Русі невідомо, однак, по одержаним таємним даним, цим займаються в першу чергу угорські політичні партії, зокрема, угорська партія селянських соціалістів... Ця партія знаходиться в постійному контакті з урядовими угорськими колами, які її постійно запевняють, що сучасне становище не протримається довго і що Угорщина найближчим часом спробує окупувати Словаччину. Угорська селянсько-соціалістична партія розгорнула незвичайну організаційну діяльність, її активісти постійно роз'їжджають по селах, посилюють і організують нові організації, а керівники цієї партії, зокрема, депутати парламенту Сюлле і д-р Корлат, сенатор Еґрі (ці скоріше прихильники селянсько-соціалістичної партії) дуже часто їздять до Угорщини» [77].

21 березня 1929 р. начальник поліції в Ужгороді повідомив Президію крайового управління Підкарпатської Русі про зв'язки угорського шпигуна Т. Гуловича з угорськими націоналістичними партіями в Закарпатті [78]. 18 серпня за проугорську діяльність був заарештований священик із села Чапа Евжен Бікі [79]. Продовжувався нагляд за агентами З. Перені [80]. І.Ілтьо 11 травня 1929 р., даючи свідчення в Іршавському окружному суді, заявив: «Я можу як свідок підтвердити те, що партія депутата Куртяка (АЗС – авт.) підтримується, або підтримувалась з Угорщини... Апарат партії обходиться щорічно приблизно в півмільйона крон. На Підкарпатській Русі загальновідомо, що члени членських внесків не платять. Мені особисто відомо, що секретар куртякової партії по імені Демко не хотів ніколи виступати проти угорців. Ця партія видавала угорські книги, а для руської культури не хотіла нічого робити» [81].

Угорщина серйозно готувалась до вторгнення на територію Словаччини і Підкарпатської Русі. Це підтвердив начальник поліції в Кошіце Ейс Ченек 11 грудня 1929 р. в донесенні дирекції Президії крайового управління в Братиславі. У вищеназваному донесенні йдеться про одне з засідань угорського генерального штабу. «Згідно цих інформацій, – доповідав Е. Ченек, – окремі члени угорського уряду ніби-то здивувались, що про засідання ради генерального штабу не був повідомлений уряд, тим більше, що вирішувались питання, які відносяться до

його компетенції. Рада навіть після не повідомила, що обговорювали її члени. Цією таємницею угорський уряд ніби-то відчуває себе ображеним і більшість членів уряду подала ніби-то інтерпеляцію міністру Гембешу. А той ніби-то б коротко відповів, що говорили про військові питання, які неможливо обговорювати відкрито» [82]. Згідно з даними чехословацької розвідки, «в угорській армії повинні відбутися через деякий час зміни на важливих посадах, і говорять, що головнокомандуючий Янкі Котшард подасть у відставку, а на його місце буде призначено генерала кавалерії барона Тана. Командиром військової організації в Словаччині і на Підкарпатській Русі призначено генерала Гукфі, який дотепер був прикріплений до VI відділення міністерства оборони. Йому, як головнокомандуючому в Словаччині і на Підкарпатській Русі буде підпорядковано 5 командирів, які проживають в Чехословацькій республіці, і які після свого призначення будуть ніби-то одержувати регулярну платню» [83].

11 січня 1930 р. губернатор Підкарпатської Русі Розсипал повідомляв дирекцію поліції про другу нараду, яка відбулася у міністерстві оборони, її учасники зійшлися в тому, що прийшов час встановити військову диктатуру в Угорщині. Наводилася навіть конкретна дата – 15 березня 1930 р. На нараді прийнято рішення про «необхідність рахуватися з іредентськими і студентськими організаціями», а також їх озброїти [84]. Для «левентистів буде виготовлена форма і зброя; ця форма знаходиться в центральному військовому складі на вулиці Орчі, а зброя в Каленфельдських казармах в Будапешті. Крім цього левентисти двічі на тиждень будуть навчатися стрільбі по цілі не тільки з рушниць і кулеметів, але і з гармат в Гаймаскері. Там з цією метою буде посилена охорона, про що командир вже одержав наказ. Також начальник VI відділу міністерства оборони Гунфалві одержав наказ дати списки на відпустки офіцерів, які перебувають у розпорядженні мобілізаційного відділення» [85].

Із доповідної записки Розсипала видно, що головну роль у підготовці перевороту відіграв Гембеш, який «забезпечував собі офіцерський склад, особливо на керівних посадах, де він всюди ставив своїх прихильників. Так, за останній час він наказав дати пенсію командирам піхотних полків і запропонував знову призначити зовсім молодих людей, безперечно, своїх прямих прихильників. Також він задумав направити в штаби бригад своїх людей із міністерства оборони і таким чином забезпечити себе і гарнізонне командування в Будапешті» [86]. Розсипал підтвердив інформацію про відставку, яка відбудеться найближчим часом, головнокомандуючого угорською армією Янкі Котшарда, який не погоджувався з багатьма пропозиціями, запропонованими Гембешом і який не захотів нести відповідальність за можливу невдачу. Відставка Котшарда не була прийнята Горті, однак Гембеш все зробив для того, щоб її прийняли, а на місце Котшарда запропонував свого прихильника барона Тана» [87].

Розсипал дещо уточнив інформацію, яка поступила в дирекцію поліції 11 грудня 1929 р. Згідно з нею полковник генерального штабу Сімерфалви «пропозицію призначити 5 командирів військової організації в Словаччині з числа пенсійних офіцерів не прийняв і вирішив призначити 8 вищих, що перебували у відпустці, офіцерів угорської армії. Саме вони візьмуть на себе командування в

Словаччині. Ужгород відвідав підполковник угорського генерального штабу Керестесс» [88].

Окремі угорські офіцери за наказом Гембеша побували в Закарпатті з метою ознайомлення членів угорських партій краю з результатами обидвох нарад генштабу. У зв'язку з цим Розсипал повідомляв начальників окружних управлінь: «31 грудня 1930 р. капітан Себестьян повернувся з відпустки і зробив доповідь на таємній нараді окружних секретарів християнсько-соціальної партії в Кошіце. Наскільки я зміг з'ясувати, в нараді взяли участь секретарі з Ужгорода, Берегова, Севлюша, Великих Калужан, Мукачева, Михаловиць, Пряшева, Рожняви, Лученца і Кошіце. Після вступної промови Ладислава Госта, який відмітив, що організація рухається дуже повільно і закликав до посилення роботи, виступив капітан Себестьян з промовою такого змісту, що міністерство оборони, а особливо полковник Сімерфалви, не задоволені зробленим до цього часу. Звернув увагу на те, що роботу необхідно прискорити, тому що важко сказати, коли виявиться необхідною військова організація. Капітан Себестьян, відповідаючи на запитання присутніх стосовно теперішнього становища, заявив, що Угорщина сьогодні переживає велику господарську кризу і безробіття... Він згадав також про наради угорських політичних партій зі словацькою народною партією відносно створення організаційного блоку, заявивши, що здійснення цього плану свідчило б про посилення військової організації, тоді як невдача – погіршення організаційних робіт, але не повне їх припинення» [89].

25 січня 1930 р. Розсипал повідомляв начальників окружних управлінь Підкарпатської Русі про наслідки перебування капітана Себестьяна в краї. «Організатор на Підкарпатській Русі жандармський капітан Себестьян, – повідомляв Розсипал, – заявив цими днями, що організаційні роботи на Підкарпатській Русі значно покращились, що там залишилось тільки дуже мало колишніх офіцерів і жандармів, які не вступили б до організації... Полковник Сімерфалви підготував для роботи на території Підкарпатської Русі 34 штабних офіцерів, які протягом 24 годин отримають призначення командувати окремими загонами. Жандармському капітану Себестьяну буде підпорядкована організація, якою свого часу командував капітан Саркозе» [90].

З цього часу посилилось вербування осіб угорської національності до військових організацій проугорського спрямування Підкарпатської Русі. З приводу цього дирекція поліції в Братиславі доповідала Президії крайового управління: «Згідно наказу організаторів із центру, особи, які могли б стати членами цієї організації (військової – авт.), перш за все, мають бути надані нагляді з метою в'яснення не тільки їх переконань, але й надійності, врахування їх суспільних зв'язків. Потім необхідно поступово залучати їх до активної роботи під приводом, що мова йде про угорське об'єднання тут... Кандидата слід далі готувати, звертаючи його увагу на сучасне політичне становище в тому напрямку, що треба організувати угорців, причому найбільш надійних, тому що багато є таких, які з різних причин побоюються об'єднатися під одним прапором.

Залучені таким чином члени повинні підписати перш за все загальний список і тільки пізніше за вказівкою організатора Саркози чи Себестьяна можна дати

йому підписати обіцянку. З членами необхідно підтримувати зв'язок, а тому необхідно шукати в кожному селі приміщення, по можливості приватне, ніяк не в готелях чи інших громадських місцях. Знову прилученим членам слід пояснити, щоб вони намагались залучити нових. У випадку втручання з боку властей ніхто не повинен знати іншого і не повинен видати навіть під клятвою. Про справжню мету організації повідомляється членам тільки після подальшої підготовки» [91]. За підрахунками начальника поліції Братіслави Ене Ченека, в Кошіце організовано 317 чоловік, з яких багато є банківських службовців, адвокатів і офіцерів у відставці. Організатор вербування щомісяця одержував 15000 кч. [92]. Е.Ченек відмічав, що «угорські агітатори з центра мають певні труднощі з тутешніми агентами, які, як тільки їм довірять грошові суми, роблять розтрати. Берегівський агент розтратив 140600 кч. і його вигнали» [93].

11 березня 1930 р. Чехословацьке міністерство народної оборони доповідало міністерству внутрішніх справ, що «угорській пропаганді вдалось створити в Празі центр преси, який є складовою частиною угорської іредентиської і шпигунської служби на нашій території» [94]. Газети іредентського спрямування об'єдналися навколо «Прагой мадьяр Гірлап». Нерідко угорські агенти використовували різноманітні спортивні клуби в своїх цілях. Губернатор Розсипал 21 березня 1930 р. інформував окружні управління краю про зв'язки берегівського спортивного клубу з керівниками гортиської Угорщини [95]. Окружний начальник у Сваляві переконував Президію крайового управління в Ужгороді, що місцева «римокатолицька церква сьогодні ще більш ніж це було раніше, під впливом проугорських елементів активізувала свою діяльність» [96]. На території краю розповсюджувалась виготовлена в Будапешті карта «Угорщина до і після Тріанонського миру» [97]. 13 січня 1934 р. в Шатороугейль прибув Гембеш у супроводі вищих міністерських чиновників, де виголосив промову перед членами жупанського управління, заявивши, зокрема, що в закордонній політиці Угорщина просунулась настільки вперед і так міцно, що до бажаної ревізії кордонів підійшла вже на 7,5%» [98].

16 квітня 1933 р. на сторінках угорської газети «Кіш Уйшаг» навіть була опублікована стаття «План угорської ревізії». В ній, зокрема говорилося: «Велика частина Верхньої території з півмільйонним населенням дісталася б знову нам. В першу чергу Житній острів, як і територія Русинів, де в свій час рада посланців призначила проведення плебісциту. Ряд угорських міст повернувся б знову до нас: наприклад Ужгород. З територій, які окупувала Румунія, до Угорщини було б приєднано більш ніж 1000000 угорців. Вераждін, Сату Марє і Арад припали б до Угорщини. Угорщині припала б Бачка, яка окупована Сербією, а також значна частина Баната, перш за все Суботиця, Південна Бараня і Мезіморте. Західна Угорщина припала б до нас повністю. На нарадах канцлер Дольфус і вождь німецького народу обговорювали питання Західної Угорщини, яка приєднана до Австрії. Цю відривну частку імперії не оспорюють ні німецькі народні соціалісти, ні австрійці» [99]. Цій тематиці в Угорщині була присвячена величезна кількість книг, яка масовими тиражами завозилась в Закарпаття. Про це неодноразово повідомляв Президію крайового управління начальник поліції Флек [100]. Угорщина продовжувала розповсюджувати чутки про близьке вторгнення.

Міністерство внутрішніх справ Чехословаччини 19 травня 1935 р. видало розпорядження про посилення охорони чехословацько-угорського кордону в зв'язку з можливим вторгненням угорських озброєних груп. У розпорядженні, зокрема, говорилося: «Діяльність окремих жандармських загонів при охороні чехословацько-угорського державного кордону від можливого проникнення озброєних груп на нашу територію вимагає того, щоб розпорядження з цього приводу стосовно ділянки в Рожняві також стосувалося жандармських ділянок в Кошіце і Требішові. Повне проведення в життя цього розпорядження покладається на обидва жандармські командування по попередній згоді з відповідним краєвим управлінням» [101].

7 липня 1936 р. начальник жандармської станції в с.Часлівці прапорщик Кафоурек доповідав крайовому жандармському командуванню в Ужгороді про розповсюдження серед населення угорським агентом слухів про окупацію найближчим часом Закарпаття угорськими та італійськими військами [102]. Про аналогічну ситуацію в прикордонних угорських селах повідомляв начальник окружного управління Улувачек: «В угорській прикордонній смузі розповсюджуються слухи, що буде війна, під час якої Угорщина об'єднається з Німеччиною і Австрією, і що окупована територія знову відійде до Угорщини. Таємний агент жандармського пункту в Петрові повідомив, що в Дебрецені він ніби-то бачив німецьких офіцерів, які повинні взяти участь в угорських маневрах» [103].

Отже, в 20-х – середині 30-х років у Підкарпатській Русі значно посилилась античехословацька і антиукраїнська діяльність угорської іреденти. Немаловажну роль у цьому відношенні відіграла так звана акція англійського лорда Ротермера, який займав чітку проугорську орієнтацію і встановив тісні зв'язки з угорськими правлячими колами. Він виступив ініціатором перегляду рішень Тріанонського мирного договору, чим знайшов багато прихильників в Угорщині. Угорський уряд не жалів коштів для фінансування угорських партій в Закарпатті, заслав на територію краю своїх агентів. Велика ставка робилася на керівників АЗС, угорської християнсько-соціальної партії, партії дрібних сільських господарів тощо. Відкриту проугорську позицію займали лідери іреденти в краї Куртяк, Демко, депутат Корлат та багато інших. Чехословацька служба безпеки, поліція уважно слідкували за кожним кроком угорських іредентистів. Робилися спроби посилити чехословацько-угорський державний кордон, заарештовувались угорські шпигуни тощо. Наприкінці 30-х років античехословацька і антиукраїнська діяльність проугорської «п'ятої колони» в Закарпатті досягла своєї кульмінації.

1. Державний архів Закарпатської області. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 18. Арк. 1-4.
2. Там само. Ф. 14/43 с. Оп. 1. Спр. 15. Арк. 84.
3. Там само. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 84.
4. Там само. Ф. 63. Оп. 1. Спр. 1. Арк. 14.
5. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 36. Арк. 6-7.
6. Там само.
7. Там само. Арк. 8.

8. Там само. Арк. 6.
9. Там само. Арк. 7.
10. Там само.
11. Там само. Спр. 86. Арк. 3.
12. Там само. Спр. 22. Арк. 135-136.
13. Там само. Спр. 28. Арк. 102-104.
14. Там само. Спр. 123. Арк. 57-58.
15. Там само. Спр. 105. Арк. 15-16.
16. Там само. Спр. 132. Арк. 58.
17. Там само. Спр. 228. Арк. 53-54.
18. Там само. Арк. 57-58.
19. Там само. Спр. 125. Арк. 35.
20. Там само. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 57. Арк. 21.
21. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 124. Арк. 114.
22. Там само. Ф. 14. Оп. 1. Спр. 55. Арк. 1-3.
23. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 183. Арк. 1-2.
24. Там само. Арк. 36.
25. Там само.
26. Там само. Арк. 135.
27. Там само. Спр. 176. Арк. 217-218.
28. Там само. Спр. 261. Арк. 86.
29. Там само.
30. Там само. Спр. 155. Арк. 57.
31. Там само.
32. Там само. Арк. 63.
33. Там само. Арк. 23.
34. Там само.
35. Там само. Ф. 13. Оп. 1. Спр. 654. Арк. 1.
36. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 228. Арк. 20-21.
37. Там само. Арк. 21.
38. Там само. Арк. 26-28.
39. Там само. Арк. 27.
40. Там само. Спр. 212. Арк. 9-10.
41. Там само. Спр. 428. Арк. 127.
42. Там само. Спр. 781. Арк. 21.
43. Там само. Спр. 784. Арк. 1.
44. Там само.
45. Там само.
46. Там само. Спр. 796. Арк. 10.
47. Там само.
48. Там само. Спр. 653. Арк. 411.
49. Там само.
50. Там само.
51. Там само. Спр. 769. Арк. 26.
52. Там само. Ф. 41. Оп. 2. Спр. 154. Арк. 1.

53. Там само.
54. Там само. Арк. 2.
55. Там само.
56. Там само. Спр. 733. Арк. 47.
57. Там само.
58. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 184. Арк. 20-21.
59. Там само. Арк. 21.
60. Там само.
61. Там само. Арк. 22.
62. Там само. Арк. 54.
63. Там само.
64. Там само. Спр. 784. Арк. 25.
65. Там само. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 44. Арк. 78.
66. Там само.
67. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 769. Арк. 26.
68. Там само. Ф. 30. Оп. 4. Спр. 439. Арк. 1.
69. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 796. Арк. 46.
70. Там само. Арк. 47.
71. Там само. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 21.
72. Там само.
73. Там само.
74. Там само. Арк. 11.
75. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 781. Арк. 147.
76. Там само.
77. Там само. Арк. 97.
78. Там само. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 34.
79. Там само. Ф. 29. Оп. 3. Спр. 796. Арк. 30.
80. Там само. Ф. 9. Оп. 1. Спр. 60. Арк. 39.
81. Там само. Ф. 30. Оп. 4. Спр. 416. Арк. 2.
82. Там само. Ф. 117. Оп. 1. Спр. 136. Арк. 1.
83. Там само.
84. Там само. Арк. 7.
85. Там само.
86. Там само.
87. Там само.
88. Там само.
89. Там само. Арк. 12.
90. Там само. Арк. 25.
91. Там само. Арк. 30.
92. Там само.
93. Там само.
94. Там само. Спр. 161. Арк. 1.
95. Там само. Спр. 136. Арк. 1-2.
96. Там само. Ф. 2. Оп. 2. Спр. 359. Арк. 1.
97. Там само. Спр. 326. Арк. 34.

98. Там само. Спр. 359. Арк. 29.
99. Там само. Спр. 284. Арк. 128-129.
100. Там само. Спр. 450. Арк. 62.
101. Там само. Спр. 418. Арк. 183.
102. Там само. Спр. 301. Арк. 50.
103. Там само. Арк. 19.